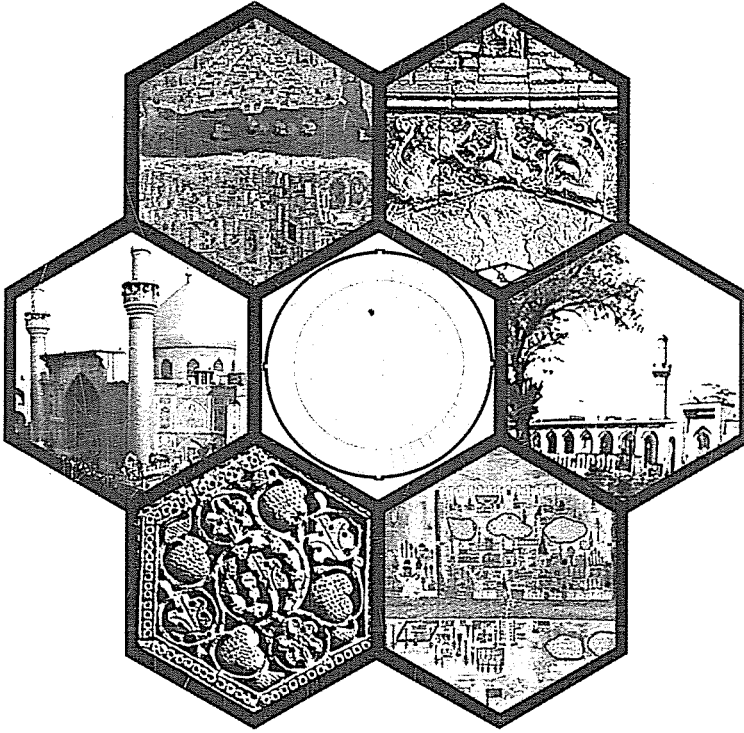

İSLAM MEDENİYETİNDE
BAĞDAT
(MEDİNETÜ'S-SELÂM)
ULUSLARARASI SEMPOZYUM

7-8-9 KASIM 2008

İLÂHİYAT
FAKÜLTESİ

Ümraniye
Belediyesi

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü

Marmara University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts

&

İslâm Konferansı Teşkilatı, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)

Organisation of Islamic Conference, Research Centre for Islamic History, Art and Culture

İSLAM MEDENİYETİNDE BAĞDAT (MEDÎNETÜ'S-SELÂM) ULUSLARARASI SEMPOZYUM

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
BAGHDAD (MADINAT al-SALAM) IN THE ISLAMIC CIVILIZATION

المؤتمر الدولي بغداد (مدينة السلام) في الحضارة الإسلامية

7-9 Kasım / November 2008

Bağlarbaşı Kültür Merkezi

Üsküdar- İSTANBUL

TÜRKİYE

PROGRAM

Ümraniye Belediyesi'nin katkılarıyla

Sponsored by Ümraniye Municipality

ERKEN DÖNEM MEMLÜK TARİHÇİLERİNİN BAĞDAT'IN MOĞOLLAR TARAFINDAN İSTİLÂSIYLA ALÂKALI RİVAYET VE YORUMLARI

*Fatih Yahya AYZ**

Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâ edilerek yakılıp yıkılması, tarihin şahit olduğu en acı hadiselerden birisidir. Belki de tarihin akışında büyük etkisi olan bu hadise hem bu dönemde hem de daha sonra yaşamış bulunan tarihçilerin üzerinde önemle durdukları ve geniş bir şekilde naklettikleri olaylardan biridir. Bu hadisenin gerçekleşmesinden kısa bir süre önce kurulan Memlükler Devleti'nin (648-923/1250-1517) tarihçileri de Moğol istilâsıyla ilgili naklettikleri rivayetler ve yaptıkları yorumlarla bunun gelecek nesillere ulaştırılmasında büyük rol üstlenmişlerdir.

Hiç kuşku yok ki, Memlükler döneminde tarih yazıcılığının gelişimi ve kazandığı ivme, söz konusu hadisenin geniş bir literatürde sunulmasını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde kaleme alınan umumî veya bölgelere ait tarih kitapları, zengin muhtevalı ansiklopedik eserler, hacimli biyografiler, müessese ve coğrafya kitapları Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâ edilmesi hadisesiyle ilgili malumatın dışarıdan bir bakışla ve geniş bir şekilde nakledilmesi sonucunu doğurmuştur. Yine, daha önceki dönemlerden farklı olarak, bu eserleri kaleme alan müelliflerin kayda değer bir kısmının askerlik, devlet adamlığı ve küçük memuriyetler gibi çeşitli mesleklere mensup bulunması bu bilgilerin önemini daha da artırmıştır. Aynı zamanda, bu dönemde halkın ta-

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

rihe olan ilgi ve merakının artmış olması da, bu zengin literatürün ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur.¹

Memlûk tarihçilerinin Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâ edilmesi konusuna geniş yer vermelerinin nedenlerine gelince, şüphesiz bunların başında, meydana gelen hadisenin vahameti ve İslâm dünyasında bıraktığı derin izler bulunmaktadır. Ancak bir başka açıdan bakıldığında bu tarihçilerin kayıtlarında Moğol istilâsının en yakın hedef olarak Şam ve Mısır'a doğru yönelmesi endişesinin bulunduğu da görülmektedir. Nitekim Moğollar, bu istilânın hemen ardından 658 (1260) yılında Şam'a yönelmek suretiyle söz konusu endişeleri haklı çıkarmışlardır.

Biz bu çalışmada, öncelikle İslâm dünyasının karşılaştığı Moğol tehlikesine erken dönem Memlûk tarihçilerinin yaklaşımlarını ve onlarda ve halkta oluşan Moğol algısını tespit etmeye çalışacağız. Daha sonra, bu tarihçilerin Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâ edilmesiyle alakalı rivayet ve yorumlarını ele alacağız. Ayrıca dönemin tarihçilerinin sundukları örnekler ışığında, bu istilânın halk üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

Erken Dönem Memlûk Tarihçilerinin ve Halkın Zihnindeki Moğol İmaju

İran Moğolları olarak da isimlendirilen İlhanlılar Devleti'nin (654-754/1256-1353) kurucusu Hülâgû (654-663/1256-1265), VII. (XIII.) asrın ortalarında ağabeyi Moğol Büyük Hanı Mengü (649-657/1251-1259) tarafından İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu gibi Moğollar'ın hâkim olamadığı bölgeleri ele geçirmek üzere batıya gönderilmiştir.² Moğollar'ın batıya, Müslümanlar'ın yaşadığı coğrafyaya doğru harekete geçmesi, erken dönem Memlûk tarihçilerinin bu saldırı ve istilâlara yönelik ilgisini de beraberinde getirmiştir. İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1233) Moğol istilâ hareketinin başlaması ve bunun meydana getirdiği büyük tahribatla ilgili meşhur rivayeti,³ bahsedilen tarihçileri

¹ Bk. Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", *Tarih İncelemele-ri Dergisi*, I (1983), s. 33-34.

² Bk. Ebü'l-Muzaffer Alaeddin Atâ Melik b. Bahaeddin Muhammed el-Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa* (Tür. çev. Mürsel Öztürk), I-III, Ankara 1998, III, 487; Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâi, *Zübdetü'l-fikre fi târihi'l-Hicre* (nşr. Donald S. Richards), Beyrut 1998, s. 7-8; Bertold Spuler, *İran Moğolları* (çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987, s. 59; Thomas T. Allsen, "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Mongke, 1251-59", *Harvard Journal of Asiatic Studies* (HJAS), ILVI/2 (1986), s. 499; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XXX, 226.

³ Bu rivayet için bk. İzzeddin Ali b. Muhammed b. el-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, (nşr. C. J. Tornberg), I-XIII, Beyrut 1992, XII, 358 vd.

oldukça etkilemiş görünmektedir. Meselâ, İbn Vâsıl (ö. 697/1298), Eyyûbîler'in (567-866/1171-1462) Hama meliklerinden Tarihçi Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), Şemseddin İbnü'l-Cezerî (ö. 739/1338) ve onun eserinin ilgili kısımlarını toplayarak günümüze ulaştıran Zehebî (ö. 748/1347), Moğol istilâsının İslâm dünyasına yönelmesiyle ilgili rivayetlerinde farklı kaynaklara da atıfta bulunmak ve bazı ilâveler yapmakla birlikte İbnü'l-Esîr'in söz konusu rivayetini esas alan bir anlatımı tercih etmektedirler.⁴

Burada bir kısmına temas ettiğimiz erken dönem Memlûk tarihçilerinin, gerek İbnü'l-Esîr'in meşhur rivayeti gerekse başka bazı kaynaklar vasıtasıyla haberdar oldukları söz konusu katliam ve tahribattan oldukça etkilendikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle onlarda Moğollar'a karşı menfi bir bakış meydana gelmiş, bu bakışın zamanla oluşturduğu olumsuz imaj, muhtemelen bahsi geçen tarihçilerin de etkisiyle Memlûkler'in hâkim olduğu coğrafyada yaşayan halka da sirayet etmiştir. Söz konusu olumsuz imaj öncelikle, bir kısmı Moğollar'ın daha sonra Bağdat ve Şam bölgesindeki bazı şehirleri istilâ ettiği esnada ve 658 (1260) senesinde Memlûkler'le yaptıkları Aynicâlût Savaşı⁵ sırasında hayatta olan bu tarihçilerin Moğollar'la ilgili olayların anlatımında kullandıkları ifadelerde kendini göstermektedir. Aynı şekilde, halkın bu olaylara karşı verdikleri sevinç veya üzüntü şeklinde ortaya çıkan tepkilerinde ya da kendilerini idare eden Memlûkler'e karşı tavırlarında da bu imajın yansımaları tespit edilebilmektedir.

Moğollar'a karşı Memlûk tarihçileri ve toplumunda oluşan bu olumsuz bakışı, kronolojik sıraya riayet ederek örnekler ışığında ele almak istiyoruz. Buna göre öncelikle, erken dönem Memlûk tarihçilerinin, Moğollar'dan bahsederken, çoğu zaman Haçlılar için bile kullanmadıkları sert sözleri sarf etmekten çekinmediklerine işaret etmeliyiz. Meselâ, Ebû Şâme (ö. 665/1267),

⁴ Bk. Cemaleddin Muhammed b. Salim b. Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fi ahbâri Benî Eyyûb* (nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Haseneyn M. Rebi'), I-V, Kahire 1953-1977, IV, 34 vd.; İmâdüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer* (nşr. Muhammed Azb v.dğr.), I-IV, Kahire 1998-1999, III, 153-154; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *el-Muhtâr min Târîhi İbni'l-Cezerî* (nşr. H. Abbas M. el-Münşedâvî), Beyrut 1988, s. 91 vd.; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: sene 601-700* (nşr. Ömer A. Tedmürî), Beyrut 1997-2000, sene 611-620, s. 37 vd.

⁵ Bu savaşla ilgili geniş bilgi için bk. John M. Smith, Jr., "‘Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *HJAS*, ILIV/2 (1984), s. 307-328; Fayed H. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Muğûl fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-ûlâ*, Kahire 1976, s. 51-59; Nuray Ergun, *Ayni Câlût Savaşı ve Neticeleri (658/1260)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999; Abdülkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, IV, 275-276.

Moğol istilâ hareketinin başlamasıyla alâkalı rivayetinde Moğollar'a, "Allah onları perişan etsin" şeklinde çevrilebilecek "et-Tatâr hazelehümüllâh" ifade- siyle beddua ederken,⁶ daha önce Dimyat'ı istilâ eden Haçlılar için böyle bir ifade kullanmamaktadır.⁷ Benzer bir yaklaşımı, yine erken dönem Memlük tarihçilerinden İbn Abdüzzahir'de de (ö. 692/1293) görmek mümkündür. Ta- rihiçi, Türk Memlükler döneminin (648-784/1250-1382) büyük sultanlarından el-Melikü'z-Zahir Baybars'ın (658-676/1260-1277) hayatını kaleme aldığı ese- rinde, onun Haçlılar'la yaptığı mücadelelerden bahsettiği esnada sade bir dil tercih ederken, Moğollar'a karşı girdiği savaşlara geldiğinde ise bunlar için "et-Tatâr hazelehümüllâh" ifadesini kullanmaktadır.⁸ Memlük kâtip ve tarihçi- lerinden Şâfi b. Ali el-Askalânî de (ö. 730/1330), Türk Memlükler döneminin büyük sultanları arasında yer alan el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun (678-689/1280-1290) hakkında yazdığı biyografi türü eserinde Moğollar için benzer ifadeler kullanmakta, onları "el-Muğul el-kefere el-füccâr" (kâfir ve günahkâr Moğollar) ve "el-adüvvü'l-mahzûl" (perişan olasıca düşman) şeklin- de nitelendirmekte, ayrıca İlhanlı sultanı Abaka b. Hülâgû'dan (663-680/1265-1282) bahsettiği bir yerde hem ona hem de babası Hülâgû'ya lanet okumakta- dır.⁹ Şâfi b. Ali el-Askalânî'nin, söz konusu eserinde daha ziyade el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun'un Moğollar'la olan mücadelelerini ele alması ve onun bu savaşlardaki kahramanlığı ve cesaretini vurgulamaya çalışması da o dönemde Moğollar'a karşı yapılan mücadelelere bakışla irtibatlı olmalıdır.

Ebü'l-Fidâ da Moğollar'a karşı sert ifadeleriyle dikkat çeken Memlük ta- rihiçilerindendir. Nitekim tarihçi, Moğol istilâsının başlamasıyla alâkalı rivaye- tinde Cengiz Han'ın (1206-1227) adının geçtiği yerlerde onu "le'anehüllâh" (Allah ona lanet etsin) ve "el-lâin" (melun) gibi ifadelerle anmakta, benzer ifa- deleri ölümünden bahsederken Hülâgû için de kullanmaktadır.¹⁰ Ancak aynı tarihçinin Moğol istilâsının başlamasına dair rivayetinin hemen öncesinde yer alan Haçlılar'ın Dimyat'ı ele geçirmesiyle ilgili kaydında bu tür sıfatlar ve bed- dua ifadeleri kullanmamış olması dikkat çekicidir.¹¹

⁶ Şihabeddin Abdurrahman b. İsmail Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'-ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn* (nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî), Beyrut 1974, s. 121.

⁷ Ebû Şâme, *a.g.e.*, s. 116.

⁸ Bk. Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah b. Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Abdülaziz el-Huveytur), Riyad 1976, s. 47, 49, 63.

⁹ Şâfi b. Ali el-Askalânî, *Kitâbü'l-Fazli'l-me'sûr min sîreti's-Sultân el-Meliki'l-Mansûr* (nşr. Ömer A. Tedmürî), Beyrut 1998, s. 27, 35, 38, 71.

¹⁰ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, III, 153, IV, 7.

¹¹ Bk. Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, III, 153.

Memlûkler'in hâkim olduğu coğrafyada yaşayan halkın ve dolayısıyla onların arasında yer alan tarihçilerin Moğollar'a karşı bakışını yansıtacak belki de en önemli hadiselerden biri Aynicâlût Savaşı olmuştur. Aynicâlût Savaşı'nda ve daha sonra Moğollar'a karşı elde edilen zaferler, Memlûkler Devleti'nin temellerini sağlamlaştırdığı gibi, kölelikten devlet idare etmeye kadar yükselen Türk Memlûkler'in siyasi hâkimiyetlerinin yerleşmesinde başat âmil vazifesi görmüştür. Nitekim Aynicâlût Savaşı'nı değerlendiren araştırmacıların büyük çoğunluğu bu savaşın en önemli sonuçları arasında, daha önce Memlûkler'e "Eyyûbiler'den saltanatı gasp eden zorba köleler" olarak bakan halkın¹² sözü konusu zaferin ardından onlara karşı saygı ve güveninin artmasını göstermektedirler.¹³ Diğer taraftan Aynicâlût Savaşı'ndan bahseden erken dönem Memlûk tarihçilerinin burada elde edilen zaferin önemine yaptıkları vurgu, Türk Memlûkler'in ve Memlûk ordusunun başında olan el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz'un (657-658/1259-1260) bu savaşta ki kahramanlıklarına yönelik övgüleri¹⁴ bunu teyit eder mahiyettedir. İbn Vâsıl'ın, bu savaşın ardından Dı-

¹² Mısır'da mütemadiyen isyan çıkaran yerel halkın bir kısmı, Memlûkler'in köle olduklarını, kendilerinin ise Eyyûbiler'e yeterince hizmet ettiklerini ve memleketin asıl sahibi olarak saltanata daha lâyık bulunduklarını söylüyorlardı. Bk. Takıyyüddin Ahmed el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr), I-XII, Kahire 1956-1973, I/2, 386; Saîd A. Âşûr, *el-Asru'l-Memâlik fi Mısır ve's-Şâm*, Kahire 1976, s. 18; a.mlf., *el-Müctemau'l-Mısri fi asri selâtini'l-Memâlik*, Kahire 1992, s. 60-61; Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu" *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1 (2007), s. 55.

¹³ Adil Zeytûn, *Târihu'l-Memâlik*, Dımaşk, ts., s. 23; Fayed H. Âşûr, *a.g.e.*, s. 55-56; Muhammed S. Takkûş, *Târihu'l-Memâlik fi Mısır ve Bilâdi's-Şâm* (648-923/1250-1517), Beyrut 1999, s. 81-82; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 29; Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI (1992), s. 455; Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, V, s. 131; Cengiz Tomar, *Memluk Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi* (1240-1260), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 107-108; Ergun, *a.g.e.*, s. 59-60. Diğer taraftan Kasım Abduh Kasım, Memlûkler'in Aynicâlût, Mansura gibi savaşlardaki kahramanlıklarına rağmen yerel halkın onların köle oldukları ve saltanata lâyık olmadıkları şeklindeki kanaatlerini değiştiremediğini ileri sürmekte ve buna bedevî Araplar'ın söz konusu gerekçeyle isyan çıkarmalarını delil olarak göstermektedir (*Dirâsât fi Târihi Mısri'l-ictimâi*, Kahire 1983, s. 13).

¹⁴ Bk. İbn Abdüzzahir, *a.g.e.*, s. 63-66; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), Beyrut 2004, s. 290, 292-294; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 50-51; Kutbüddin Ebü'l-Feth Musa b. Muhammed el-Yûnîni, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, I-IV, Haydarâbâd 1954-1961, I, 360-365; Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, III, 245-246; Ahmed b. Abdülvehhab en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, I-XVIII, Kahire, ts., XIX-XXVII (nşr. M. Ebü'l-Fazl-Ali M. el-Bicâvî-Hüseyn Nassâr v.dğr.), Kahire 1975-

maşk'a giden el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz'un elde edilen zafere çok sevinen halk tarafından büyük bir memnuniyet ve sevinçle karşılandığını ifade ettiği de¹⁵ burada belirtilmelidir. Yine, Ebû Şâme'nin Aynicâlût savaşından hemen önce Moğollar'ın Dımaşk'a yaklaştığı şayiası nedeniyle şehirde meydana gelen infial ve insanların başka şehirlere kaçması üzerine hem Moğollar için kullandığı ifadeler hem de "yüreği ve imanı güçlü olanların" yerlerini terk etmediği şeklinde kaçanları kınayan sözleri¹⁶ dikkate şayandır. Aynı tarihçinin, Aynicâlût savaşında Moğollar'a karşı elde edilen galibiyeti "mübarek zafer" olarak nitelendirdiği de¹⁷ kaydedilmelidir. İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282), el-Melikü'z-Zahir Baybars'ın hayatından bahsederken Aynicâlût zaferine atıfta bulunması ve Moğollar için "et-Tatâru'l-mahzûlûn" ifadesini kullanması,¹⁸ bahsettiğimiz algının bir yansıması sayılabilir.

Aynicâlût Savaşı sonrasında da Memlûkler'in halk ve tarihçilerin gözündeki itibarının Memlûk-Moğol ilişkilerinin seyrine göre değişmesi, bir başka ifadeyle Moğollar'a karşı elde edilen zaferler veya alınan mağlubiyetlere göre Memlûkler'in meşruiyetlerini pekiştirmeleri ya da zor duruma düşmeleri oldukça dikkat çekicidir. Bu bakımdan bazı örnek hadiselerle kısaca temas etmek, gerek tarihçilerin gerekse Memlûk toplumunun Moğollar'a bakışını, daha doğrusu onların zihnindeki Moğol korkusunu yansıtmak için faydalı olacaktır. Bu örneklerden biri 699 (1299) senesinde meydana gelen ve Moğollar'ın kazandığı Hâzindâr Savaşı'dır.¹⁹ Memlûk ordusunun bu savaşta aldığı ağır mağlubiyetin, askerlerde yaptığı manevî tahribatın yanı sıra halkta da üzüntü ve infiale neden olması, Memlûk ordusunun savaşın ardından dağınık ve perişan bir vaziyette Kahire'ye ulaşmaya çalıştığı sırada halkın sözlü ve fiilî

1985, XXIX (nşr. M. Ziyaeddin er-Reyyis-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1992, XXX (nşr. Muhammed A. Şaire-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1990, XXXI (nşr. el-Bâz el-Arîni-Abdülaziz el-Ehvânî), Kahire 1992, XXXII (nşr. Fehim M. Şeltût-Abdülaziz el-Ehvânî-Said A. Âşûr), Kahire 1998, XXXIII (nşr. Mustafa Hicâzî-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1997, XXIX, 472-475.

¹⁵ *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), s. 294. Krş. Ebû'l-Fidâ, *a.g.e.*, III, 245-246.

¹⁶ Ebû Şâme, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁷ Ebû Şâme, *a.g.e.*, s. 208.

¹⁸ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân* (nşr. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut 1978, IV, 155.

¹⁹ Bu savaş hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 328-329, 330-344; Ebû'l-Fidâ, *a.g.e.*, IV, 54, 55-56; Makrîzî, *a.g.e.*, I/3, 879, 882-895; Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV (2007), s. 9-10.

sataşmalarına maruz kalması,²⁰ zihinlerdeki Moğol korkusunun bir yansıması olmalıdır. Ayrıca, yaşanan bu büyük mağlubiyetin ardından ertesi sene (700/1300) bunun intikamını almak ve tekrar Suriye'ye girdikleri haberi ulaşan Moğollar'ı durdurmak için hazırlıklara başlayan Memlûk idarecilerinin bu amaçla halktan vergi talep etmeleri esnasında karşılaştıkları tepki de ilgi çekicidir. Nitekim halkın vergilerin aşırılığı nedeniyle idarecilere karşı sesini yükseltmeye başladığı, yönetici ve askerlere hitaben, daha önce Hâzindâr Savaşı'nda Moğollar'dan kaçtıklarını şimdi ise kendi mallarına göz diktiklerini söyleyerek onları aşağıladığı belirtilmektedir. Yönetici ve askerlerin bu sözlerle karşılık vermeleri üzerine halkın onlara daha önce önlerinden kaçtıkları Moğollar'a gösterilen saygıyı niçin kendilerine de göstermediklerini sorduğu söylenmektedir. Bu tür tartışmaların daha da vahim bir hal alması üzerine Kahire'de, yerel halktan askerlerle konuşmaya kalkanların ağır bir cezaya çarptırılacağı şeklinde duyuru yapmak zorunda kalındığı rivayet edilmektedir.²¹

Birinci örneğin tersi tepkileri beraberinde getiren ve Memlûkler'in Moğollar'a karşı büyük bir zafer kazandığı 702 (1303) senesindeki Şakhab Savaşı da²² üzerinde durulması gereken bir başka olaydır. Zira Memlûk-Moğol ilişkileri bakımından doğurduğu önemli sonuçlar bir tarafa bırakılırsa, bu savaşın her düzeydeki Memlûk toplumu mensupları üzerinde büyük etki yaptığı görülmektedir. Nitekim bu savaşın öneminin farkında oldukları anlaşılan Memlûk tarihçileri eserlerinde ona geniş yer ayırmışlar, kâtip ve şairler de bu savaş için nesir ve manzum sanat eserleri sunmak konusunda birbirleriyle âdeta yarışmışlardır. Meselâ, erken dönem Memlûk tarihçilerinden Nüveyrî (ö. 733/1333), Şakhab Savaşı'nı bütün ayrıntılarıyla uzun bir şekilde nakletmesi ve onun hakkında yazılan nesir ve manzum halindeki yazı örneklerini de kısaltma yapmadan tam olarak kaydetmesiyle öne çıkmaktadır.²³ Benzer bir tavır, Nüveyrî'nin muasırı İbnü'd-Devâdârî'nin (ö. 736/1336'dan sonra) eserinde de görülmektedir.²⁴

²⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 344; Makrîzî, *a.g.e.*, I/3, 888; Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân* (nşr. Muhammed M. Emin), I-IV, Kahire 1987-1992, IV, 66.

²¹ Makrîzî, *a.g.e.*, I/3, 906-907; Aynî, *a.g.e.*, IV, 124, 125-126.

²² Bu savaşın öncesi, gelişimi ve sonucu ile ilgili geniş bilgi için bk. Ayaz, "Şakhab", s. 10-30.

²³ Bk. Nüveyrî, *a.g.e.*, XXXII, 31-56.

²⁴ Bk. Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-gurer*, VIII (nşr. Ulrich Haarmann), Kahire 1971, IX (nşr. Hans R. Roemer), Kahire 1960, IX, 89-100. Bu savaşla ilgili bazı nesir ve nazım örneklerine Safedî (ö. 764/1363) ve İbn Habîb'in (ö. 779/1377) eserlerinde de rastlanmaktadır. Bk. Halil b. Aybek es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr* (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr.), I-VI, Bey-

Memlûk toplumunun üst tabakasını oluşturan tarihçi, kâtip ve şairlerin dışında kalan halkın Şakhab Savaşı sonrasında yaşadığı sevinç ve bunun için yaptığı kutlamalar da dikkat çekicidir. Meselâ, Moğol tehlikesini en yakın biçimde yaşayan Dimaşk halkının söz konusu savaş boyunca Memlûk ordusunu yönetenlerin değişik strateji ve kararlarına karşı bazen ümitsizlik, bazen de camilere ve türbelere koşarak Kur'an okuma ve dua etme şeklindeki tepkileri ve zafer kazanılmasından sonra yaşadığı sevinç ve büyük şenlikler, tarihçiler tarafından ayrıntılı bir şekilde nakledilmektedir.²⁵ Memlûk ordusu Kahire'ye varmadan önce burada yapılan hazırlıklar ve vardıklarındaki karşılama töreni ise çok daha ihtişamlı olmuştur. Kahire'deki merasim ve şehrin süslenmesi ile ilgili faaliyetlerin 10 Ramazan'da (28 Nisan) zafer müjdesini ulaştıran emirin gelmesiyle birlikte başladığı, Memlûk sultanı ve ordusunun geldiği 23 Şevval'e kadar da yaklaşık 43 gün sürdüğü, hatta bundan sonra birkaç gün daha devam ettiği rivayet edilmektedir.²⁶ Diğer taraftan Moğol istilasının Bağdat'ta meydana getirdiği tahribatı bilen Kahire halkının, zafer müjdesi daha önceden kendilerine bildirilmesine rağmen bu işle görevlendirilen emirin birkaç gün gecikmesine verdiği tepki de burada zikredilmelidir. Nitekim bu emirin elindeki yara nedeniyle yolda bir süre durmak zorunda kalması ve beklenen tarihte Kahire'ye ulaşamamasının halkta büyük bir endişeye neden olduğu, bundan dolayı dükkânların açılmadığı ve ekmek ve su fiyatlarının aşırı bir şekilde arttığından bahsedilmektedir. Söz konusu emirin gecikmeli de olsa şehre ulaşma-

rut-Dimaşk 1998, V, 86-89; Bedreddin Hasan b. Ömer b. Habîb, *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmi'l-Mansûr ve benih* (nşr. Muhammed M. Emin-Saîd A. Âşûr), I-III, Kahire 1976-1986, I, 248-252. Memlûk tarihçileri arasında, Şakhab Savaşı'nın gerçekleştiği dönemde yaşamış olan, ancak eserinin bununla ilgili kısımları günümüze intikal etmeyen Musa b. Muhammed b. Yahya el-Yusuî'den (ö. 759/1358) istifade ederek bu savaşı bütün ayrıntılarıyla en geniş şekilde nakleden Aynî de (ö. 855/1451), bunun için meşhur tarihi *İkdü'l-cümân*'da yaklaşık 52 sayfa (IV, 207-259) ayırmasıyla dikkat çekmektedir.

²⁵ Bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 374-375; . İbnü'd-Devâdârî, *a.g.e.*, IX, 83; Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebû Mülhem v.dğr.), I-XIV, Beyrut, ts., XIV, 25, 27, 28; Makrîzî, *a.g.e.*, I/3, 930-931, 931-932.

²⁶ Nüveyrî, *a.g.e.*, XXXII, 31; Makrîzî, *a.g.e.*, I/3, 938. Mısır tarihçiliği ekolünün kurucusu ve Memlûkler döneminin en meşhur tarihçisi kabul edilen Makrîzî (ö. 845/1441) ümeranın yaptığı hazırlıkların yanı sıra halkın da en kıymetli eşyaları, mücevherleri ve ipektен kumaşlarla şehri süslediğini, sultanın geldiği sırada da onu karşılamaya çıktığını bildirmektedir. Hatta bu şenliklere verilen önemin büyüklüğü ve katılımın çokluğu nedeniyle, sultanın merasim boyunca geçtiği yerlerde bulunan evlerin kiralalarının iki katına çıktığını da söylemektedir (*A.g.e.*, I/3, 938-939).

sı üzerine endişelerin ortadan kalktığı ve bütün halkın onu karşılamaya çıktığı da belirtilmektedir.²⁷

Şakhab Savaşı ile ilgili son olarak, Zehebî'nin yaptığı bir yorumu, gerek bir tarihçi olarak onun, gerekse genel manada halkın Moğollar'a ve onlara karşı elde edilen zaferlere bakışını yansıtmayı bakımından burada zikretmeden geçemeyeceğiz. Tarihçi, tecrübesizliği ve yaşının küçüklüğü nedeniyle önde gelen birkaç emîrin tahakkümü altında bulunan Sultan el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un (birinci saltanatı 693-694/1293-1295, ikinci saltanatı 698-708/1299-1309, üçüncü saltanatı 709-741/1309-1341), ancak bu savaş-taki zaferi sebebiyle insanların gönlünde yer ettiğini ve bu teveccüh sayesinde tekrar müstakil bir şekilde iktidarı eline aldığını belirtmektedir.²⁸ Tarihçinin bu yorumunun da ortaya koyduğu gibi, neredeyse bu ilk dönemlerde Memlûkler için siyasî meşruiyet ve gücün anahtarı, Moğollar'a karşı kazanılan başarılar olmuştur. Türkistan, İran, Bağdat ve nihayet Şam bölgesinin birçok şehrinde Moğollar'ın gerçekleştirdiği katliam ve yıkımlardan haberdar olan insanların böyle bir algıyla hareket etmesini çok da garipsememek gerekir.

Sonuç itibariyle, buraya kadar sıraladığımız örneklerle varmak istediğimiz nokta, gerek Memlûk tarihçilerinin gerekse bir bütün olarak Memlûk toplumunun, Moğollar hakkındaki algı ve kanaatlerini ortaya koymaktır. Dolayısıyla, zihinlerdeki Moğol algısı/imajının arka plânını sınırlı da olsa izah ettikten sonra, Memlûk tarihçileri ve toplumunun Bağdat'ın istilâ edilmesiyle alâkalı rivayet ve yorumlarının ve bu hadiseye yönelik tepkilerinin daha rahat anlaşılabilmesi için düşüncesindeyiz.

Erken Dönem Memlûk Tarihçilerinin Moğollar'ın Bağdat'ı İstilâsı Hakkındaki Rivayet ve Yorumları

Daha önce bahsedildiği gibi, Moğol istilâsının İslâm dünyasına doğru yönelmesi sonucu konuya ilgi göstermeye başlayan Memlûk tarihçileri, bu tehlikenin Bağdat'a iyice yaklaşmasıyla birlikte hadiseyle alâkalı rivayetlerini yoğunlaştırmaya başlamışlardır. Bilindiği gibi, Hülâgû'nun 653 (1255) yılında Horasan'a girmesiyle,²⁹ Abbâsî ve Memlûk devletleri Moğol tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Nitekim Memlûkler'in sonraki dönem tarihçilerinden Makrîzî (ö. 845/1441), 654 (1256) senesi hadiselerini zikrederken, Hülâgû'nun 653 (1255) yılında Horasan'a girmesiyle ortaya çıkan durumla ilgili olarak, artık onun adının duyulmaya başladığını, durumun ciddiyet kazandığını, bir-

²⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, I/3, 938.

²⁸ *Zeylû Târihi'l-İslâm* (nşr. Mâzin b. Salim Bâvezir), Riyad, ts., s. 103-104.

²⁹ Özgüdenli, "Moğollar", s. 226.

çok bölge ve kalenin de mezkûr sene içinde istilâ edildiğini söylemektedir.³⁰ İbnü'd-Devâdârî'nin, 652 (1254-1255) yılı olaylarını anlatırken, Moğollar'ın yakın bölgeleri birer birer ele geçirdiği, bir yandan da Abbâsî devlet adamlarıyla, bunlar arasında özellikle Vezir Müeyyedüddin İbnü'l-Alkamî³¹ ile habereleştiği, ancak Halife Müsta'sım Billâh'ın (640-656/1242-1258) bütün bunlardan habersiz eğlenceyle meşgul olduğunu belirten³² satırları da burada zikredilmektedir.

Memlûk tarihçilerinin konuya ilişkin rivayetleri arasında sıhhati tartışılacak olanlara da rastlanmakta, bu sıralarda meydana gelen bazı hadiselerle ilgili birtakım ilginç yorumlar yapıldığı da gözlenmektedir. Meselâ, İbnü'd-Devâdârî'nin, Hülâgû'nun 654 senesinde tüccar kılığında Bağdat'a geldiği, Vezir İbnü'l-Alkamî ve bazı ileri gelen idarecilerle görüştüğü³³ şeklindeki rivayeti bunlardandır. Kendisinden önceki Memlûk tarihçilerinde tespit edemediğimiz İbnü'd-Devâdârî'nin söz konusu rivayetin menşei muhtemelen Abbâsî tarihçilerinden İbnü's-Sâî'ye (ö. 674/1276) nispet edilen *Ahbârü'l-hulefâ*'daki benzer bir kayıt olmalıdır.³⁴ Doğruluğu tartışılır bu rivayetin Makrîzî tarafından nakledilen, 654 senesinde Hülâgû'nun casuslarının Bağdat'a geldiği ve İbnü'l-Alkamî ile görüştükleri³⁵ şeklindeki varyantı daha makul gözükmektedir.

Söz konusu 654 senesinde Medine'de meydana gelen yangınlar ve Bağdat'ın sele maruz kalması gibi hadiselerle ilgili yorumlar da dikkat çekicidir. Ebû Şâme bu hadiseleri, Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâsını kastederek, daha sonra gerçekleşecek olayların habercisi şeklinde değerlendirmektedir.³⁶ Memlûk tarihçisi Yûnîni'nin de (ö. 726/1326), Ebû Şâme'nin bu yorumuna katıldığı anlaşılmaktadır.³⁷ İbn Vâsıl ise muhtemelen Ebû Şâme ve onun gibi düşünenleri kastederek, bazı insanlar tarafından bu olayların hilafetin ortadan

³⁰ A.g.e., I/2, 399-400.

³¹ Müeyyedüddin İbnü'l-Alkamî'nin (ö. 656/1258) hayatı hakkında bk. Zehebî, *Târihu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 290-292; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnâvut v.dğr.), I-XXIII, Beyrut 1981-1985, XIII, 361-362; Özeydin, "İbnü'l-Alkamî", *DİA*, XX, 483-484.

³² A.g.e., VIII, 24. Zehebî, bu yazışmaların 655 senesinde vuku bulduğunu söyler (*Târihu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 28; a.mlf., *el-İber*, II, 267).

³³ A.g.e., VIII, 29. Krş. Aynî, A.g.e., I, 121.

³⁴ Bk. *Ahbârü'l-hulefâ*, Bulak 1309, ş. 126.

³⁵ Bk. Makrîzî, a.g.e., I/2, 400.

³⁶ A.g.e., s. 194.

³⁷ Bk. Yûnîni, a.g.e., I, 11.

kalkması ve Abbâsî Devleti'nin yıkılmasının işaretleri olarak kabul edildiğini söyler.³⁸

Memlûk tarihçilerinin zikredilen 654 senesinde Moğol istilâsıyla alâkalı naklettiği bir başka haber de Hülâgû'nun İsmailîler'in³⁹ bulunduğu Alamut ve civarındaki kaleleri ele geçirmesiyle ilgilidir.⁴⁰ Erken dönem Memlûk tarihçilerinden, devlet adamı Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325) ise bu hadiselerin 650 (1252-1253) senesinde vuku bulduğunu söylemekte, uzun bir süre aldığı anlaşılan Alamut ve civarındaki kalelerin ele geçirilmesiyle ilgili nakillerini sonraki yıllarda da sürdürmektedir.⁴¹ 654 senesinde Moğollar'la alâkalı nakledilen rivayetler arasında onların Anadolu Selçukluları (468-707/1075-1308) üzerine yaptıkları seferlerle ilgili kayıtlar da bulunmaktadır.⁴² Zehebî'nin, Eyyûbîler'in Meyyâfârikîn meliklerinden el-Melikü'l-Kâmil Muhammed b. Şihabeddin Gazî'nin (642-658/1244-1260) söz konusu yıl Hülâgû'ya giderek itaatini arz ettiği ve eman alarak memleketine döndüğü⁴³ şeklindeki rivayeti de bunlardan dır.

Erken dönem Memlûk tarihçilerinin 654 yılı olayları içerisinde Moğollar'la alâkalı naklettikleri en önemli rivayet, Halife Müsta'sım Billâh'ın, Moğollar'a karşı bir ittifak tesis etme gayretleriyle ilgili kayıtlar olmalıdır. Halifenin elçi göndererek, bu sırada savaş hazırlığında olan Memlûk sultanı el-Melikü'l-

³⁸ *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), s. 209.

³⁹ İsmâiliyye, Şia inancına göre altıncı imam kabul edilen Cafer es-Sâdık'ın oğlu İsmail'e nispet edilen aşırı Şii gruba verilen isimdir. Daha sonra iki gruba ayrılan İsmâiliyye'nin Nizariyye kolu, Hasan Sabbâh'ın (ö. 518/1124) önderliğinde örgütlenmiş, Kazvin civarındaki Elburz dağları üzerinde bulunan Alamut ve çevresindeki bazı müstahkem mevkiileri yurt edinerek varlığını sürdürmüştür. Haşşâşın denilen terör örgütünü de bünyesinde barındıran bu grup, Hülâgû'nun 654 (1256) senesinde Alamut ve diğer kaleleri ele geçirmesiyle büyük bir darbe yemiştir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz-Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", *DİA*, XXIII, 128-129; Öz, "Nizâriyye", *DİA*, XXXIII, 200-201.

⁴⁰ Bk. Zehebî, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî*, s. 240; a.mlf., *Târihu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 25; a.mlf., *el-İber fi haber men aber*, I-II, Beyrut 1997, II, 265. Ayrıca bk. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), s. 213-214; Yûnînî, *a.g.e.*, I, 85-86.

⁴¹ Bk. *Zübdetü'l-fikre*, s. 7-8, 10-11, 13; a.mlf., *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye* (nşr. Abdülhamid S. Hamdân), Kahire 1987, s. 33. Krş. Nüveyrî, *a.g.e.*, XXVII, 379. Hem Baybars el-Mansûrî hem de Nüveyrî'nin, Moğollar'ın kendi aralarındaki mücadeleleri ve saltanat değişikliklerini düzenli ve geniş bir şekilde naklettiklerini de belirtmeliyiz. Bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 4-5, 7, 10-11, 14-15, 16-17; a.mlf., *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye*, s. 36, 37; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXVII, 300-301, 334-340, 345-347, 353-356, 356-362, 364-378.

⁴² Bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 20-22; a.mlf., *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye*, s. 38; Yûnînî, *a.g.e.*, I, 86; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXVII, 349 vd.

⁴³ *Târihu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 25; a.mlf., *el-İber*, II, 265.

Muiz İzzeddin Aybek et-Türkmânî (648-655/1250-1257) ile Eyyûbîler'in Dımaşk meliki el-Melikü'n-Nasır Selahaddin Yusuf'u (648-658/1250-1260) bundan vazgeçmeleri ve Moğollar'a karşı savaş için birlikte hareket etmeleri hususunda ikna ettiği nakledilmektedir.⁴⁴

Moğol tehlikesinin iyice yaklaştığı 655 (1257-1258) senesinde ise artık iki taraf arasındaki resmî görüşmelerden bahsedilmeye başlamıştır. Zehebî, 655 senesinde Hülâgû'nun Hemedan'dan Bağdat'a doğru hareket etmesi üzerine, Vezir İbnü'l-Alkâmî'nin halifeye Hülâgû'ya para ve değerli hediyeler göndermesini tavsiye ettiğini, ancak vezirin rakiplerinin bundan vezirin çıkarı olduğu gibi gerekçelerle halifeyi böyle bir tasarrufa girmekten alıkoyduklarını nakletmektedir. Tarihçi rivayetinde, halifenin daha sonra Hülâgû'ya değersiz birkaç hediyeyle bir elçi gönderdiğini, Hülâgû'nun buna çok sinirlenerek halifeden bazı önemli devlet görevlilerini kendisine yollamasını istediğini fakat bu görevlilerin de onun yanına gitmeyi reddettiğini eklemektedir.⁴⁵ Ayrıca, Zehebî ve İbnü'd-Devâdârî, el-Melikü'n-Nasır Selahaddin Yusuf'un oğlu ve bazı devlet adamlarını kıymetli hediyelerle Hülâgû'ya göndermesi hadisesinin de söz konusu 655 yılında gerçekleştiğini belirtmektedirler.⁴⁶ Oysa diğer tarihçiler bunun 656 (1258) senesinde vuku bulduğunu nakletmektedir.⁴⁷

656 (1258) yılında gerçekleşen Moğollar'ın Bağdat istilâsıyla ilgili rivayetlere gelince, bu konuda Ebû Şâme gibi bazı tarihçilerin hadiseyi çok fazla dillendirmeme gibi bir tavır içine girdiği gözlemlenirken, İbnü'l-Cezerî'nin çeşitli kaynaklardan naklen farklı ve ilgi çekici bilgiler içeren bir rivayette bulunduğu tespit edilmektedir. Diğer tarihçilerden Baybars el-Mansûrî, tespit edemediğimiz bir kaynaktan geniş bir şekilde bu olayı anlatmakta, Nüveyrî de muhtemelen ondan ya da onun kaynağından nakillerde bulunmaktadır. Yûnînî, Ebû'l-Fidâ ve Zehebî ise, muhtemelen İbn Vâsıl'dan istifade etmek suretiyle hadiseyi tafsilatlı bir şekilde nakletmektedirler. Bu rivayetler arasında tarih, ölü sayısı vb. hususlarda bazı farklılıklar bulunduğu da belirtilmelidir.

Kronolojik sıraya riayet etmek amacıyla önce Ebû Şâme rivayetini ele almak istiyoruz. Tarihçi, Muharrem 656'da (Ocak-Şubat 1258), Moğollar'ın

⁴⁴ Yûnînî, *a.g.e.*, I, 12; Zehebî, *el-Muhtâr min Târîhi İbni'l-Cezerî*, s. 240; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 26; a.mlf., *el-İber*, II, 265. Krş. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), s. 181; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 19; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXIX, 378, 426; İbnü'd-Devâdârî, *a.g.e.*, VIII, 22-23.

⁴⁵ *Târîhu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 32.

⁴⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 28; a.mlf., *el-İber*, II, 267; İbnü'd-Devâdârî, *a.g.e.*, VIII, 33.

⁴⁷ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), s. 247-248; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 43; Yûnînî, *a.g.e.*, I, 91; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXIX, 381-382, 426.

Bağdat'ı istilâ ettiğini, kendisinin bir başka eserinde tafsilatlı bir şekilde anlatmış daha önce bazı bölgelerdeki istilâları sırasında yaptıkları gibi Bağdat'ta da birçok katliam ve talan gerçekleştirdiklerini söylemektedir. Daha sonra bu istilânın vezirin tertibiyle gerçekleştiğini ifade eden Ebû Şâme, Bağdat'taki katliamdan kaçan bazı kişilerin, durumun bilinenden çok daha kötü olduğu şeklinde verdikleri bilgileri de ilâve etmektedir.⁴⁸ Hadiseyle alâkalı verdiği malumatı burada noktlayan Ebû Şâme, İbnü'l-Esîr'in de Moğol istilâsının başlangıcı sırasında yaptığı gibi, sanki bu olayı hatırlamak ve hatırlatmak istemiyormuşçasına bir tavır takınmış gözükmektedir.

Yûnîni, Ebû'l-Fidâ ve Zehebî'nin de kaynağı olan İbn Vâsıl'ın rivayetine gelince, tarihçi, 10 Safer 656 (16 Şubat 1258) tarihinde Moğol hükümdarı Hülâgû'nun Bağdat'ı ele geçirdiği ve halifeyi katlettiğini söylemekte, Müslümanlar'ın bundan büyük ve korkunç bir felakete daha önce maruz kalmadıkları yorumunun ardından da buna dair haberleri özet olarak anlatacağını eklemektedir. Tarihçi önce, Moğol istilâsının İslâm dünyasına yönelmesiyle ilgili malumata işaret etmekte, daha sonra da, İsmailîler'in bulunduğu Alamut ve civarındaki kalelerin Moğollar tarafından ele geçirilmesinden bahsetmektedir.⁴⁹

İbn Vâsıl, bunların ardından, Bağdat'ın istilâ edilmesiyle ilgili geniş rivayetini nakletmektedir. Buna göre, Hülâgû'nun 654 senesinde Irak bölgesini ele geçirmek üzere harekete geçmesine yol açan temel sebep, Râfîzî olan Vezir İbnü'l-Alkamî'nin devletine ihanet ederek Hülâgû'yu burayı istilâ etmeye teşvik eden faaliyetleri idi. Zira İbnü'l-Alkamî, Bağdat'ta Bâbü'l-Basra'daki Sünnîlerle Râfîzî Şîîler'in meskûn olduğu Kerh Semti'nde yaşayanlar arasında çıkan olaylarda halifenin oğluyla dönemin devâtdârı Emîr Rûkneddin'in de müdahalesiyle Kerh'te yaşayan Râfîzî Şîîler'in çok kötü bir muameleye maruz kalmasını kabullenememiş, bundan dolayı halife ve bunu yapanlara karşı içten içe kin beslemeye başlamıştı. Moğol hareketi ortaya çıkınca da aradığı fırsatı bulmuş oldu. Moğollar'la temas kuran İbnü'l-Alkamî, onlara oğlu ve hizmetçisini göndererek Irak'a hâkim olmaları konusunda teşvik etti. Kendisi de Moğollar'ın bu bölgedeki naibi olma arzusundaydı. Moğollar onun bu taleplerini kabul ederek Irak'a saldırmak üzere hazırlıklara girişti. Halife Müsta'sım bütün bunlardan habersizdi. Nitekim önceleri Moğollar'la iyi geçinmek ve kendisini kurtarmak amacıyla onlara çeşitli hediyeler ve oğlunu gönderen Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü' (631-657/1233-1259), bütün bunların sonuç getirmeyeceğini anlayınca pişman olmuş ve gizlice haber göndererek halifeyi

⁴⁸ A.g.e., s. 198-199.

⁴⁹ *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), s. 213-214.

uyarmaya çalışmış, ancak bunlardan haberdar olan vezir onun çabalarını boşa çıkarmıştı. Halifenin Erbil'deki naibi de aynı uyarıları yapmış, fakat onun çabaları da yeterli olmamıştı. Diğer taraftan, Halife Müstansır Billâh (623-640/1226-1242) zamanında sayıları yüz binlere ulaşan ve güçlü komutanlara sahip olan Abbâsî ordusu, Müsta'sım zamanında, bazılarının tavsiyesi üzerine azaltılmıştı. Halifeye bu tavsiyeyi yapanlar, aynı zamanda, Moğollar'la iyi geçinilir ve onlara para verilirse, Bağdat'a ilişmeyecekleri şeklindeki kanaatlerini de ifade ediyorlardı.

Nihayet Moğollar'ın harekete geçmesiyle tehlikeyi fark eden halife son bir gayretle, üst düzey bir devlet görevlisinin oğlunu elçi olarak gönderdi ve onlara vergi ödemeyi teklif etti. Bu arada yüz kişilik bir grubu, Moğollar'ın Irak bölgesine girişi için kullanabileceği bir geçide konuşlandırdı. Bu sayede Moğollar'ın hareketlerini takip edeceğini umuyordu. Ne var ki, bu gruptan beklenen istihbarat desteği sağlanamadığı gibi, aksine burada yaşayan ve halifenin yanında yer alan Kürtler, söylentilere göre, Moğollar'a durumu haber verdiler. Onlar da buradaki yüz kişilik grubun hepsini katletti. Baycu Noyan komutasında, içinde Gürcüler ve Bedreddin Lü'lü'nün bir grup askerinin de yer aldığı büyük bir Moğol ordusu Dicle'nin batı kıyısına ulaştı. Abbâsî ordusu ise Devâtdâr Rükneddin komutasında Moğollar'ı karşılamak üzere Bağdat'tan ayrıldı. Bağdat önlerindeki savaşta Abbâsî ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. İlerlemesini sürdüren Baycu komutasındaki Moğollar, halifenin sarayının karşısında bulunan bir köye konuşlandı. Onlarla halife arasında sadece Dicle nehri vardı.

Diğer taraftan, Hülâgû da kalabalık Moğol ordusuyla Dicle'nin doğu kıyısından Bağdat'ı kuşattı. Bunun üzerine harekete geçen Vezir İbnü'l-Alkamî, halifeye Moğollar'la anlaşma yapmasını tavsiye ederek kendisini onlara göndermesini istedi. Halifenin yanına döndüğünde, Hülâgû'nun, kızıyla halifenin oğlunun evlenmesini istediğini ilettili. Böylece, Anadolu Selçuklu sultanına yaptığı gibi halifeyi de makamında bırakacaktı. Moğollar'a itaatten başka çare olmadığını ifade eden vezir, daha önceki Abbâsî halifelerinin Selçuklular'a itaat etmesini de örnek göstererek halifeyi ikna etmeye çalıştı. Sonunda, buna razı olan halife yanında önde gelen kimselerin oluşturduğu bir grupla Hülâgû'nun yanına gitti. Halifenin de yer aldığı bu grup bir çadırda misafir edildi. Daha sonra çadıra gelen vezir, nikâh akdi için fakihleri dışarıya davet etti. Dışarı çıkanlar katledildi ve bu şekilde diğerleri de gruplar halinde dışarıya çağrılarak öldürüldü. Bu sırada Dicle üzerine kurulan köprüden Bağdat'a giren Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu burada büyük bir katliama girişti. Teslim olmayan veya gizlenemeyen herkes katledildi. Aynı katliam halifenin sarayında da yapıldı ve bundan sadece esir alınan küçük çocuklar ve gizlenenler kur-

tulabildi. Katliam ve yağma kırk gün civarında sürdü. Hülâgû'nun yanına giden kadılar, müderrisler ve ileri gelen devlet görevlilerin hepsi katledilmişti. Halife de öldürülmüştü, ancak bunun nasıl gerçekleştiği bilinmiyordu. Bazıları onun boğdurulduğunu, bazıları tekmelelenerek bazıları ise suya atılarak öldürüldüğünü söylemektedirler. Hülâgû, halife ile kendisinden habersiz yazıştığı söylenen Baycu Noyanı da öldürtmüştü. Vezir İbnü'l-Alkamî'ye gelince, o da umduğuna nail olamadı ve kısa bir süre sonra öldü.⁵⁰

Yûnînî'nin rivayeti de neredeyse kelimesi kelimesine İbn Vâsıl'ınki ile aynıdır.⁵¹ Ancak Yûnînî'nin, Halife Müsta'sım'ın öldürülmesiyle ilgili olarak, onun bir halya sarılarak suya atıldığının da söylendiği⁵² şeklinde bir ilâvede bulunduğu tespit edilmektedir.

Ebü'l-Fidâ'nın kayıtları ise ağırlıklı olarak İbn Vâsıl rivayetine dayanıyorsa da daha kısa bir anlatımı tercih etmesi, tarihlendirmede, ileride incelenecek olan Baybars el-Mansûrî rivayetine iştirak etmesi ve bazı ilâveler yapması bakımından birtakım farklılıklar içermektedir.⁵³ Ebü'l-Fidâ'nın yaptığı ilâve Abbâsî ordusuyla ilgilidir. O, Halife Müsta'sım'ın, sayısı yüz bine ulaşan orduyu, iktâlarından yapacağı tasarrufla Moğollar'a yollayacağı vergiyi hazırlamak için yirmi binin altına indirdiğini söylemektedir.⁵⁴

Zehebî'nin rivayeti de İbn Vâsıl'dakinin tekrarı gibidir.⁵⁵ Bununla birlikte onun bazen İbn Vâsıl rivayetini zenginleştiren bazen de farklı bilgiler veren ilâvelerine rastlanmaktadır. Meselâ, Zehebî, bu katliam sırasında öldürülen önemli kişilerden birçoğunun isimlerini saymakta, katliamın otuz dört gün sürdüğünü,⁵⁶ bu sürenin sonunda Hülâgû'nun ölümleri saydığını ve sonuçta 1.800.000 kişinin katledildiğinin tespit edildiğini, ancak daha doğru sayının 800.000 olduğunu söylemektedir.⁵⁷ Zehebî'nin İbn Vâsıl rivayetinden farklı olan bilgilerine gelince, o, Abbâsî ordusunun 10 Muharrem'de (17 Ocak) yenildiğini, Hülâgû'nun Bağdat'a girişinin de 14 Muharrem'de (21 Ocak) vuku bulduğunu nakletmektedir. Başka bir tarihçiden yaptığı nakilde Zehebî, Bağdat'taki katliam sırasında Hristiyanlar'a dokunulmadığını, onların korunması

⁵⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), s. 214-216.

⁵¹ Bk. Yûnînî, *a.g.e.*, I, 85-89.

⁵² *a.g.e.*, I, 89.

⁵³ Bk. Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, III, 233-234.

⁵⁴ *a.g.e.*, III, 233.

⁵⁵ Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 33-37. Krş. Zehebî, *el-İber*, II, 269.

⁵⁶ Zehebî, bir başka eserinde katliamın otuz dokuz gün sürdüğünü söyler (*Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 362).

⁵⁷ *Târîhu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 36-37.

için muhafızlar tayin edildiğini, bazı tüccarların da aynı şekilde kurtulduğunu ve bu iki gruba sığınanlarla, Vezir İbnü'l-Alkamî gibi bazı görevlilerin evlerinde bulunan kimselerin de zarar görmediğini belirtmektedir. Yapılan katliamın vahametini işaret eden Zehebî, kuyulara ve su kanallarına saklananlar hariç geri kalan herkesin öldürüldüğünü, şehrin büyük bir kısmının da yakıldığını, ölümlerin yollarda tepeler oluşturduğunu, kurtulup ortaya çıkanların da korku, açlık ve soğuk nedeniyle görünüşte ölümlerden farksız olduğunu ifade ederek, bazı şair ve ediplerin bu katliam için yazdığı mersiyeleleri de rivayetine eklemektedir.⁵⁸ Zehebî bir başka eserinde, Moğollar'ın Bağdat'a girdiklerinde şehri kendi aralarında taksim ederek katliama başladıkları şeklinde bir ilâvede daha bulunmaktadır.⁵⁹

Baybars el-Mansûrî rivayetine gelince, tarihçi önce Hülâgû ve ordusundaki komutanlarını saymakta, ayrıca onunla komutanlarından olan ve bu sırada Anadolu topraklarında bulunan Baycu Noyan arasındaki yazışmalardan bahsetmektedir. Baycu Noyan'ın kendisini Bağdat seferine çağırarak Hülâgû'ya, önceleri yolların tutulmuş olduğu gibi çeşitli bahaneler ileri sürdüğünü belirten Baybars el-Mansûrî, daha sonra bu engellerin ortadan kaldırılmasıyla Bağdat seferine katılmak zorunda kaldığını söylemektedir.⁶⁰

Tarihçi bunların ardından Bağdat istilâsını anlatmaya başlamaktadır. Buna göre, Baycu Noyan ve beraberindekilerin de iştirakiyle güçlenen Moğol ordusu, Bağdat'ın batı tarafında Baycu, doğu tarafında da Hülâgû'nun komutasındaki birliklerle şehri şiddetli bir muhasara altına almışlardı. Şehirden çıkan Devâtâr Kebîr Mücahidüddin Aybek komutasındaki on bin kişilik Abbâsî ordusu, Sogûn Çâk komutasındaki Moğol tümeniyle şiddetli bir savaşa girdi. Gün boyu süren ilk çarpışmada Moğol ordusu yenilgiye uğradı. Araya gece girince, zafer elde ettiğini düşünen Abbâsî ordusu rehavete kapılmış, büyük bir kısmı da şehre geri dönmüştü. Sabah olunca aniden saldıran Moğollar, Abbâsî ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Müslümanlar'ın bir kısmı nehirde boğulurken bir kısmı da zorlukla şehre sığınabildi. Moğollar, Mücahidüddin Aybek, oğlu, komutanlardan Süleyman Şah ve birçok emîri öldürmüş, bahsedilen üç kişinin başlarını keserek, korkutmak amacıyla Musul şehrinin kapısına asmışlardı.

Diğer taraftan, kapıları kapatılmış olan Bağdat ise şiddetli bir muhasara altına alınmıştı. 20 Muharrem'de (27 Ocak) şehre girmeye muvaffak olan Mo-

⁵⁸ *Târihu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 37-39.

⁵⁹ Bk. Zehebî, *Düvelü'l-İslâm* (nşr. Hasan İsmail Merve-Mahmud Arnavut), I-II, Beyrut 1999, II, 173.

⁶⁰ Bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 35-36.

ğollar, burada yaşlı-çocuk ayrımı yapmadan büyük bir katliama girişti. Halife Müsta'sım da esir alınarak Hülâgû'nun yanına götürülmüş, Moğollar'ın hükümdar ve devlet büyüklerinin kanının akıtılmaması âdetine göre bir örtünün içine konulmuş ve ölünceye kadar çiğnenerek katledilmişti. Bütün çocukları katledilen halifenin sadece Mübarek isimli oğlu sağ bırakılmış, o da Hülâgû'nun esiri olarak götürülmüştü. Halifenin sarayına giren Moğollar burada da katliama devam etmiş, saraydaki hazineleri yağmalamıştı. Dârü's-selâm ve Müslümanlar'ın haremi sayılan ve emîrî'l-mü'mininin makamı olan Bağdat şehri, Müslümanlar, tüccarlar, ilim erbabı, sanatkârlar vb. birçok grup ve cemaatin rağbet ettiği ve yaşadığı bir yerdi. Bunların hepsi bu katliamdan nasibini aldı. Yağma edilen mal, para ve mücevherlerin miktarı hesaplanamayacak kadar çoktu. Yedi gün süren katliam ve yağma, sekizinci gün Hülâgû'nun emriyle sona erdirildi. Asker-sivil katledilenlerin toplam sayısı 2.300.000 veya 2.030.000 civarındaydı. Daha sonra Hülâgû, Vezir İbnü'l-Alkamî'yi huzuruna çağırtmış, velinimeti olan halifeye ihaneti ve kötü geçmişi nedeniyle onu azarlayarak öldürülmesini emretmişti. Vezir bütün tavassut çabaları ve para tekliflerine rağmen canını kurtaramadı ve Hülâgû'nun huzurunda öldürüldü. Bağdat'tan ayrılırken şehrin yakılmasını isteyen Hülâgû, komutanlarından Ketboğa Noyan'ın buranın en önemli şehir ve tüccarların da merkezi olması hasebiyle kendisine büyük gelir sağlayacağı şeklindeki sözleri üzerine bundan vazgeçti ve bir vali tayin ederek Bağdat'tan ayrıldı.⁶¹

Bağdat istilâsını en büyük ve en acı facialardan biri olarak niteleyen Baybars el-Mansûrî, daha önceki rivayetlerde de yer alan, Vezir İbnü'l-Alkamî'nin Kerh Senti'nde meydana gelen olaylar nedeniyle halife ve bunlara yol açan görevlilere duyduğu kin sonucu Hülâgû'yu Bağdat'ı ele geçirmeye teşvik ettiğine de işaret etmektedir. Bu son konuyla ilgili olarak, vezirin, sırdaşı olan Taceddin b. es-Salâyâ'ya yazdığı, Kerh'teki olaylar nedeniyle duyduğu üzüntü ve öfkeyi yansıtan mektuba ve bu şahsın cevabına yer veren tarihçi, Bağdat istilâsıyla ilgili bazı şiirleri de ilâve etmek suretiyle rivayetini zenginleştirmektedir.⁶²

Nüveyrî'nin Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâsıyla ilgili rivayeti de, küçük bazı ilâveler dışında Baybars el-Mansûrî'ninki ile aynı gözükmektedir. Ancak, Nüveyrî, rivayetinde Baybars el-Mansûrî'nin zikrettiği şiirlere yer vermediği gibi onun aksine daha sade bir anlatımı tercih etmiştir.⁶³ Onun rivayetin-

⁶¹ *Zübdetü'l-fikre*, s. 36-40. Krş. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye*, s. 41; a.mlf., *Muhtârul-ahbâr* (nşr. Abdülhamid S. Hamdân), Kahire 1993, s. 10.

⁶² Bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 37, 38-39, 40.

⁶³ Bk. Nüveyrî, *a.g.e.*, XXVII, 380-383.

deki ilâvelere gelince, bunların başında Baycu Noyan'ın Hülâgû'ya katılmakta tereddüt göstermesinin sebebiyle ilgili kayıtlar gelmektedir. Nüveyrî, Baycu'nun soyundan olduğu sanılan bir râvîden naklen, Moğol Büyük Hanı Mengü'nün Anadolu'ya yolladığı Baycu'ya Bağdat'a saldırmaması, Hülâgû'ya da bu konuda Baycu'ya muhalefet etmemesi şeklinde tavsiyede bulunduğu birer mektup gönderdiğini söylemektedir. Hülâgû'nun mektuplarda tahrifat yaparak içeriğini Baycu'nun kendisine muhalefet etmemesi gerektiği şeklinde değiştirdiğini de belirten tarihçi, Moğol Büyük Hanı Mengü'nün, getireceği zararları düşünerek Bağdat'ın ele geçirilmesinden rahatsız olduğunu da eklemektedir.⁶⁴ Nüveyrî'nin yaptığı ikinci ilâve ise Vezir İbnü'l-Alkamî'nin katliyle ilgilidir. Tarihçi, önce Baybars el-Mansûrî'nin söylediği gibi İbnü'l-Alkamî'nin öldürüldüğünü belirtmekte, daha sonra sağ bırakıldığına dair rivayetler bulunduğunu da ifade etmektedir.⁶⁵

Zehebî sayesinde günümüze ulaşan İbnü'l-Cezerî'nin Bağdat istilâsı sırasında olayların içinde yer alan bir kişinin oğlundan yaptığı nakillere dayanan rivayeti ise ilgi çekici bilgiler içermesi bakımından dikkate şayandır.⁶⁶ Meselâ, meydana gelen ilk çarpışmada galip gelen Abbâsî ordusunun on bin kişiden az olduğu, buna mukabil Hülâgû'nun ordusunun ise iki yüz bin civarında bulunduğunu nakleden İbnü'l-Cezerî, Hülâgû'nun daha sonra halifeyi, aralarında kadılar, müderrisler ve ileri gelen kimselerin de yer aldığı yedi yüz kişilik bir grupla birlikte yanına çağırdığını bildirmektedir. Tarihçi bunlar arasından, halifeyle beraber râvînin babasının da bulunduğu on sekiz kişilik bir grubun ayrıldığını, halifenin ayrı bir çadıra, diğer on yedi kişinin de birlikte başka bir çadıra yerleştirildiğini ve her gece bu grubun yanına gelen halifenin onlardan kendisine dua etmelerini istediğini nakletmektedir. Daha sonra halife ve oğlunun tekmelenerek öldürüldüğünü söyleyen tarihçi, geri kalan on yedi kişiden ikisinin katledildiğini geri kalanların ise serbest bırakıldığını, ancak bunların da Safer ayında katliam sona erinceye kadar çeşitli meşakkatlere maruz kaldıklarını ilâve etmektedir.⁶⁷

İbnü'l-Cezerî, Bağdat istilâ edildiği sırada şehirde bulunan bir başka râvîden naklen, ilk çarpışmaların 10 Muharrem'de meydana geldiğini, Hülâgû'nun Bağdat muhasarasına 14 Muharrem'de (21 Ocak) başladığını ve bunun on dört gün sürdüğünü, 28 Muharrem'de ise (4 Şubat) şehre girerek

⁶⁴ a.g.e., XXVII, 381.

⁶⁵ a.g.e., XXVII, 381-383.

⁶⁶ Bk. Zehebî, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî*, s. 244-247.

⁶⁷ Zehebî, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî*, s. 244-245.

otuz dört gün süren bir katliam gerçekleştirdiklerini bildirmektedir.⁶⁸ Daha önce işaret edildiği gibi Vezir İbnü'l-Alkamî'nin sırdaşı olan Taceddin b. es-Salâyâ'ya yazdığı mektuba ve bu şahsın cevabına dair rivayeti tekrarlayan İbnü'l-Cezerî, halifenin şahsiyetiyle alâkalı bilgilere de yer vermekte, onun "eb-leh" olarak isimlendirildiğini, Moğollar Bağdat'a iki günlük mesafedeyken dahi hâlâ tehlikenin farkına varamadığını ifade etmektedir.⁶⁹

Moğol istilâsıyla alâkalı İbnü'd-Devâdârî rivayetine gelince, bu tarihçinin İbnü'l-Cezerî'nin kayıtlarını neredeyse olduğu gibi aktardığı görülmektedir.⁷⁰ Ancak, tarihçi naklettiği bilgileri *Târihu Bağdât* müellifi olarak nitelendirdiği İbn Vâsıl'dan aldığını ifade etmektedir. Oysa bu bilgiler İbnü'l-Cezerî'ninkilerle neredeyse aynıdır. Nitekim İbnü'l-Cezerî'nin râvîsi ile İbnü'd-Devâdârî'nin İbn Vâsıl'ın nakilde bulunduğunu belirttiği râvî de aynı kişidir.⁷¹ Ayrıca İbn Vâsıl'ın *Târihu Bağdât* adlı bir eseri de bilinmemektedir.⁷²

Buraya kadar sıraladığımız rivayetlerdeki ortak noktalardan biri olan Vezir İbnü'l-Alkamî'nin Bağdat'ın istilâsı konusunda Moğollar'la işbirliği yapmakla itham edilmesi meselesine ayrı bir paragraf açmak gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi, erken dönem Memlûk tarihçileri her ne kadar Bağdat'ın istilâsı konusunda halifeyi suçluyorsa da bunun esas müsebbibi olarak Vezir İbnü'l-Alkamî'yi göstermektedirler. Söz konusu tarihçilerin İbnü'l-Alkamî ile ilgili yaptıkları ithamlar onun biyografisinden bahsedilirken daha da ağır ifadelerle kendini göstermektedir. Meselâ, İbn Vâsıl, İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû'ya Bağdat'ta bir Şii-Fâtûmî hilafeti tesis etmesi hususunda telkinlerde bulunduğunu, ancak ne bu isteğini ne de diğer arzularını gerçekleştiremediğini, aksine Moğollar'ın onu bir kenara iterek hakir gördüklerini, kısa bir süre sonra da keder ve pişmanlık içinde öldüğünü söyler.⁷³ Yûnînî ise, Halife Müsta'sım'ın biyografisinde İbnü'l-Alkamî'nin onun üzerindeki etkinliğinden bahsederken, ordunun azaltılması konusunda halifeyi teşvik edenin de o olduğunu açıkça ifade eder.⁷⁴ Zehebî de aynı ifadeleri Yûnînî'den naklettikten sonra, İbnü'l-Alkamî'nin biyografisinde onun için ağır ifadeler kullanmaktan çekin-

⁶⁸ Zehebî, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî*, s. 247.

⁶⁹ Zehebî, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî*, s. 245-246, 247.

⁷⁰ Bk. İbnü'd-Devâdârî, *a.g.e.*, VIII, 34-36.

⁷¹ Bk. Zehebî, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî*, s. 244; İbnü'd-Devâdârî, *a.g.e.*, VIII, 34.

⁷² Bk. Cengiz Tomar, "İbn Vâsıl", *DİA*, XX, 438-440.

⁷³ *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), s. 244.

⁷⁴ *a.g.e.*, I, 255.

⁷⁵ *Târihu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 259.

memektedir. Tarihçi onu hıznır, düzenbaz vb. sıfatlarla nitelemektedir.⁷⁶

İbnü'l-Cezerî ise, İbnü'l-Alkamî hakkında burada zikredilen kaynaklarda tespit edemediğimiz bazı bilgiler vermesiyle öne çıkmaktadır. Tarihçi, istilâ ile alâkalı rivayeti naklettiği râvînin ağzından, İbnü'l-Alkamî'nin, halifenin hazine ve mallarının yerini bildiğini düşündüğü bir görevliyi Hülâgû'ya bildirdiğini, ancak Hülâgû'nun buna itibar etmediğini söylemektedir. Yine, vezirin camilerde namaz kılınmaması, hutbe okunmaması ve bir Şiî medresesi yapılması için gayret ettiğini, ancak bu isteklerini gerçekleştiremediğini de ilâve etmektedir.⁷⁷

Bağdat'ın istilâsı konusunda esas müsebbip olarak görülen Vezir İbnü'l-Alkamî hakkında en ağır sözleri sarf eden Memlûk tarihçisi İbnü'd-Devâdârî'dir. Bağdat'ın istilâsıyla ilgili rivayetine başlarken, bunun müsebbibi olarak Müeyyedüddin İbnü'l-Alkamî'yi gösteren İbnü'd-Devâdârî ona lanet okumakta, daha sonra da onun isminin Müeyyedüddin değil, "hâinüddin" olmasının daha uygun olacağını söylemektedir.⁷⁸ Tarihçi rivayetinin devamında, halife ile Hülâgû arasındaki görüşmelerle ilgili ilginç bir bilgiye de yer vermektedir. Buna göre, halife, Hülâgû ile ülkenin ikiye bölünerek yarısının Hülâgû'ya terk edilmesi hususunda anlaşmaya varmıştı. Ancak vezir araya girerek, Moğollar'a, böyle yapılırsa halifenin diğer Müslüman devletlerle işbirliği yapmak suretiyle güçleneceğini ve bunun onların aleyhine olacağını söyledi ve mutlaka halifenin öldürülmesi gerektiğini vurguladı. İbnü'l-Alkamî'nin ısrarları neticesinde halife öldürüldü.⁷⁹ Bunları, daha önce bahsedilen râvîden naklen anlatan İbnü'd-Devâdârî, İbnü'l-Alkamî'nin adının geçtiği her yerde buna "kâtelehüllâh", "el-mel'un" gibi ifadeleri de eklemektedir.

Burada son olarak, Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâsına karşı Mısır'daki halkın ve Memlûk idarecilerinin tepkisiyle ilgili nakledilen bazı rivayetleri zikretmek istiyoruz. İbn Vâsıl ve muhtemelen ondan faydalanan Yûnîni, Moğollar'ın Bağdat'ı muhasara ettiği sırada Mısır Memlûk ordusuyla Kerek Eyyûbî ordusunun savaşmak üzere bir bölgede beklediklerini, Memlûk komutanlarının muhasarayı duyunca durumu Kahire'ye bildirerek, Müslümanlar'ın muzaffer olması için dua etmelerini istediklerini söylemektedirler. Bunun üzerine Kahire'deki imam ve hatiplere beş vakit namazda dua etmele-

⁷⁶ *Târihu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 290. Krş. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 361-362; a.mlf., *el-İber*, II, 273; a.mlf., *Düvelü'l-İslâm*, II, 175.

⁷⁷ Zehebî, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî*, s. 245.

⁷⁸ *a.g.e.*, VIII, 34.

⁷⁹ İbnü'd-Devâdârî, *a.g.e.*, VIII, 36. Krş. Zehebî, *el-Muhtâr min Târihi İbni'l-Cezerî*, s. 245.

rinin emredildiğini belirten tarihçiler, Bağdat'ın düştüğünün duyulması üzerine Müslümanlar'ın çok büyük bir üzüntü ve hüzne kapıldıklarını da eklemektedirler.⁸⁰ Baybars el-Mansûrî ise, Bağdat'ın istilâ edilmesi üzerine Moğollar'ın gücü karşısında civardaki birçok hükümdarın onlara boyun eğdiğini, ancak sadece Türkler'in asabiye ve dinî hamiyetlerinin harekete geçirmesiyle inisiyatif aldıklarını, onlara karşı çıkmak için küçük yaştaki sultanı tahttan indirip yerine el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz'u sultan ilan ettiklerini söylemektedir.⁸¹

SONUÇ

Siyasî, sosyal, kültürel, ticarî açıdan önemli sonuçlara yol açan ve İslâm tarihindeki en acı hadiselerden biri olan Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâsı, bu toplantıda yapıldığı gibi, günümüzde dahi hâlâ tartışma konusu edilen bir meseledir. Üzerinde konuşulan bu hadise hakkındaki bilgilerin günümüze ulaşmasında, şüphesiz Memlûk tarihçilerinin önemli bir rolü vardır. Yukarıda rivayetlerine yer verdiğimiz bu tarihçiler arasında, Ebû Şâme, İbn Vâsıl, Baybars el-Mansûrî ve Yûnînî gibi hadisenin vuku bulduğu sırada hayatta olanlar da bulunmaktadır. Diğerleri de istilâdan kısa bir süre sonra doğan tarihçilerdir. Ayrıca bu tarihçilerin hepsi Moğol tehlikesinin halen sürdüğü ve Bağdat istilâsının kötü izlerinin belleklerde tazeliğini koruduğu bir dönemde yaşamış ve eserlerini kaleme almışlardır. Dolayısıyla, onların tanıklığı, bu hadisenin ayrıntılarıyla öğrenilmesi hususunda büyük önem arz etmektedir. Diğer taraftan, daha önce üzerinde durulduğu gibi erken dönem Memlûk tarihçilerinin Moğollar'a bakışı son derece olumsuzdur. Bu bakımdan onların Bağdat'ın istilâ edilmesiyle ilgili rivayetlerinde tarafsız davrandıklarını ve olayları abartısız bir şekilde naklettiklerini söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

Erken dönem Memlûk tarihçilerinin rivayetlerinde, her ne kadar tarihlendirme, katliam ve yağmanın süresi, asker sayıları vb. hususlarda bazı farklılıklar mevcutsa da, ortak bazı değerlendirmeler dikkati çekmektedir. Bunların başında, şüphesiz, hadisenin vahameti ve İslâm dünyasına verdiği büyük zarar gelmektedir. İkinci olarak da bunun müsebbibinin Vezir Müeyyedüddin İbnü'l-Alkamî gösterilmesi zikredilebilir. Zehebi ve İbnü'd-Devâdârî gibi onuru için ağır ifadeler kullananlar bir tarafa bırakılsa dahi, diğer tarihçilerin İbnü'l-Alkamî hakkındaki ithamlarını görmezden gelmek mümkün değildir. Bazı araştırmacıların ifade ettiği gibi bunu Sünnîlik taassubuna bağlamak mümkünse de, Baybars el-Mansûrî hariç diğer tarihçilerin İbnü'l-Alkamî'nin is-

⁸⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (Ömer A. Tedmürî), s. 217; Yûnînî, *a.g.e.*, I, 89.

⁸¹ *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye*, s. 41. Krş. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 46.

tilânın ardından hayatta ve görevinde bırakılmasıyla ilgili kayıtları değerlendirildiğinde onun Moğollar'la işbirliği içinde olduğu sonucuna da varılabilir.

İbnü'l-Alkamî meselesi bir yana bırakılırsa, bu istilânın gerçekleştiği yerlerde veya Şam, Mısır gibi yakın bölgelerde yaşayan tarihçiler ve halk üzerinde çok olumsuz etkiler meydana getirdiği, onların zihninde Moğollar'la ilgili zalim ve kan dökmekten hoşlanan bir millet imajı oluşturduğu açıkça görülmektedir. Bizim bazı örnek hadiselerden hareketle yansıtmaya çalıştığımız bu imajı, Moğollar'ın yüzyıllar boyu ortadan kaldıramadığı da bilinen bir husustur. Bu imajın oluşmasında İbnü'l-Esîr'in meşhur rivayetinin önemli bir etkisi olmakla birlikte Memlûk tarihçilerinin de büyük payı olduğu görülmektedir. Memlûk tarihçilerinin bu tavrında, Moğollar'ın Bağdat'ın ardından onların yaşadığı bölgeleri hedef almasının etkili olduğu düşüncesindeyiz. Esasen Moğollar'ın Bağdat istilâsının ardından Halep ve Dimaşk'ta yaptıkları katliam ve tahribat, Memlûk tarihçilerinin zihinlerinde bulunan ve eserlerinde de mütemediyen işledikleri olumsuz imajı doğrular niteliktedir.

Son olarak, bu elim hadisenin, birçok zararının yanı sıra Memlûkler Devleti'ne siyasî, sosyal, kültürel ve ticarî faydalar sağladığını da ifade etmeliyiz. Nitekim Bağdat'ın istilâ edilmesi, Memlûk gruplarının birleşmesini sağladığı gibi Moğollar'a karşı durabilecek yegâne güç olmaları hasebiyle oluşan teveccüh sayesinde onların ihtiyaç duydukları siyasî meşruiyeti de temin etmiştir. Ayrıca, Moğol istilâsına maruz kalan bölgelerdeki birçok âlim ve sanatkârın daha güvenli gördükleri Mısır'a, Kahire'ye göç etmesi, buraları kültür merkezi haline getirmiş ve ticareti de canlandırmıştır.